

Schubert Gabriella: Was ist ein Ungar? Selbstverortung in Wandel der Zeiten.
(Mi egy magyar? Önmeghatározás az idők változása során) Harrassowitz
Verlag, Wiesbaden, 2017

Tisztelt Hallgatóság!

Egy anekdota szerint Csokonai Vitéz Mihály debreceni teológiai akadémistaként épp legációban járt, amikor az egyik presbiter megkérte, hirdesse ki az istentisztelet végén, hogy a templomkertben találtak egy metszőkést és a tulajdonosa a presbitertől átveheti. A jó poéta nem akarván elfelejteni a kérést, a prédikáció alatt is erre gondolhatott, mert az istentiszteletet záró Miatyánkot a következőképpen fejezte be: „mert tied az ország, a hatalom és a metszőkés, mindörökké, ámen!” Én nem szeretnék ebbe a hibába esni, ezért már az ismertető elején elmondom a kérést, amelyet a program előtt intéztek hozzám: aki szeretne példányt Schubert Gabriella könyvéből, töltsse ki a bejárati asztal melletti megrendelő lapot és annak elküldése után a könyvet a kiadó eljuttatja hozzá.

Mielőtt rátérnék voltaképpeni feladatomra, Pléh Csaba professzor úrhoz hasonlóan én is szeretnék röviden arról szólni, vajon miért én kaptam a megtisztelő feladatot, hogy az adott könyvet ismertessem. Pléh professzor úr a magyarázatot abban lelte, hogy egyetemista korában ő is tanult egy finnugor (nevezetesen az akkor még zürjénnek nevezett komi) nyelvet. Az én esetemben azonban nem elegendő magyarázat, hogy tanultam német nyelvet, hiszen ezt a teremben számosan elmondhatják magukról. Kertész elnök úr megerősítheti, vagy éppen cáfolhatja vélekedésemet: a feladatra azért kért fel, mert én talán reprezentálom azt a célközönséget, amelynek a könyv íródott, az érdeklődő társadalomkutatót (értelmiségit), aki azonban a Schubert Gabriella könyvében elemzett témával közelebbről és részletesen soha nem foglalkozott.

Az egyes népek jellegzetességei iránt érdeklődés igen széles körű, de mondhatjuk, mindez változatos megközelítésekben, különböző médiumokban és igen eltérő mélységben valósult meg. A Pannonica kiadó például 1999 és 2003 között „Kis nemzethatározó” címmel egy egész sorozatot jelentett meg, amely azonban szatirikus éllel és némileg negatív hangnemben szólt egy-egy népről: ennek illusztrálására hadd idézzem néhánynak címét: Miért nem bírjuk az amcsikat, (...) a digókat, (...) a ruszkikat? (hasonló sorozat egyébként egyes jellegzetes foglalkozásokról is készült a bankároktól az őrző-védőig). Ebbe a sorba két magyarokkal foglalkozó könyv is került, az egyikben mi magunk, a másikon idegen népektől származó szerzők jellemeztek minket. Ha már a szatírárt emlegettem: egyetemista koromban rendkívül tetszéssel fogadtuk Magyar József: Mi büszke magyarok című, 1984-ben készült dokumentumfilmjét, amely hangvételeivel az öniróniát fontos helyre tette a nemzetkarakterológiában. Hadd említsek még egy művészi jellegű sorozatot, Lackfi János öt könyvében is jellemezte irodalmi eszközökkel a magyarokat. S hogy az érdeklődés más népeknél is nagy az ilyen jellemzések iránt, az is jelzi, hogy az első könyv (az OSZK katalógusa szerint) bolgár és angol nyelven is megjelent, sőt idén vietnámi kiadása is napvilágot látott olyan, a helyi érdeklődésre joggal számot tartó művek mellett, mint Barabási Albert László hálózatkutató világhírű műve (Behálózva) vagy Vargyas Gábor néprajzkutató egy vietnámi nemzetiség, a brúk vallásáról írt könyve (Dacolva az elkerülhetetlennel).

A „komoly” oldal érdeklődésének kiszolgálására születtek azok a ma már legendássá váló kötetek, mint például a Szekfü Gyula szerkesztésében már csaknem nyolcvan évvel ezelőtt napvilágot látott Mi a magyar? című tanulmánykötet, amelyben tudósok, politikusok,

művészek fejtették ki e tárgyról alkotott nézeteiket Babits Mihálytól Eckhardt Sándoron és Kodály Zoltánon át Viski Károlyig. Az azóta eltelt évek tanulságait is feldolgozandó jelent meg 2005-ben Romsics Ignác és Szegedy-Maszák Mihály szerkesztésében egy azonos című tanulmánykötet, a mai kor hasonlóan kiváló szerzőivel Andrásfalvy Bertalantól Kányádi Sándoron és Kornai Jánoson át Somfai Lászlóig. Schubert Gabriella könyve ebbe a sorozatba illik bele, ám azzal az előnnyel, hogy a szerző egyszerre tud külső és belső megfigyelőként is dolgozni, lévén, hogy magyarországi születésű, ám egyetemét Németországban végzett és ott is élő kutató, akinek érdeklődési köre a nyelvészetben, a néprajzon kívül a művelődéstörténetre és a történelemre is kiterjed, földrajzilag pedig szülőhazáján kívül a tágabb Balkán térségével is foglalkozik. A kötet hosszú és alapos előtanulmányokra támaszkodhat, a csaknem 400 tételes bibliográfiában a szerző neve alatt felsorolt húsz tétel több mint fele közvetlenül ebbe sorba illeszthető.

Az ismertető feladatának teljesítése közben nem hagyhatta figyelmen kívül, hogy a kötetről a Magyar Tudomány 2018. júniusi számában már megjelent egy csaknem 5 oldal hosszú, bő hivatkozásjegyzékkel ellátott, részletes (és némileg szenvedélyes) kritika Monok István, az MTA Könyvtár és Információs Központ főigazgatója tollából, aki nemcsak ismerteti (mint én szándékozom) a könyvet, hanem tágabb kitekintésben tálalja és sokszor bírálóan is ír a szerzőről. Ugyanakkor megkerülhetetlen fontosságúnak is tartja:

„Nem beszéltem vele, de gondolom, az elmúlt évek politikai történései okán is megszólítva érezte magát arra, hogy a magyarokkal (Budapesten született) kapcsolatos életműve megkoronázásaként összefoglalja a német történészeknek azt, amit ő a magyar önképről megtudott. Könyve persze jól olvasható lenne bármely átlag német értelmiséginek, akár egy, csupán érettségizett polgárnak is, de napjainkban a véleményformálás olyan mértékig kikerült az egyes ember személyes döntése köréből – Németországban különösen igaz, hogy a sajtószabadság elhozta a véleményrabságot (a ló másik oldala) –, hogy csekély az esélye annak, hogy néhány történészen túl más is olvassa. Pedig érdemes. A magyaroknak is érdemes, mert tükröt tart elénk is.”

A megszólításra Schubert Gabriella most nagyobb plénum előtt válaszolhat, de voltaképpen már válaszolt is könyve fülszövegében, amelyben a németek körében a magyarokról a korábbi évtizedek során alkotott giccses és idealizált képet éppúgy kárhóztatja, mint az utóbbi 10-12 évben elterjedt egyoldalú, érzelemvezérelt és erősen átpolitizált ábrázolást. Ahogy írja:

„Mindeközben az ország történelmi és kulturális fejlődése, művelődéstörténeti és kulturális sajátosságai, a lakók gondolkodása és érzései nagymértékben ismeretlenek maradtak. Jelen könyv elsősorban a német nyelvű olvasóhoz szól – egy olyan időszakban, amikor a Magyarországról szóló tudósítások erősen érzelmi töltetűek. A könyv célja, hogy fölébressze a megértést és az érdeklődést Magyarország iránt, és differenciált képet adjon róla, amelyben mindenekelőtt a magyarok saját önképét veszi figyelembe.”

Az önkép megrajzolásában erősen támaszkodik a szerző Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor társadalomkutatók Magyarságszimbólumok címmel 1999-ben megjelent könyvére, ám a közel 400 tételes bibliográfiából egy szűkebb tudományos műtár helyett egy igazán széles merítési bázis rajzolódik ki. Már Monok István is utal rá, hogy egyszerre hivatkozik Konrád György közgondolkodóra és Kristó Gyula akadémikusra, de ha akár csak az azonos kezdőbetűjű személyeket nézzük, mi is említhetjük például Róna-Tas András akadémikust és Ruffy Péter újságíró, de olyanokat is, akik személyükben két funkciót, a tudóst és a politikust/közszereplőt egyesítik, például a brit Aylmer Carlile Macartney történész akadémikust (akiről még az angol nyelvű Wikipédia is kiemeli, hogy a magyar ügyek és érdekek szószólója volt az Egyesült Királyságban, s aki megszólalásaiban a Magyar Rádió hullámhosszán a Macartney Elemér

nevet használta) vagy Mádl Ferencet, az MTA rendes tagját, aki nemcsak az ország egységét megtestesítő államelnök, hanem az Antall-kormányban miniszter is volt.

A bibliográfiából is kiderül, hogy Schubert Gabriella „felhasználóbarát” módon írta meg könyvét, a német olvasó által megszerezhetően a magyar szerzőktől is főleg német és angol nyelvű műveiket idézi, a magyarokat alapvetően csak akkor, ha idegen nyelven az a tartalom nem volt elérhető. Módszerére az is jellemző, hogy egy-egy fejezetet az abban kifejtett gondolatok egy-egy jellegzetes képviselőjére támaszkodva ír meg. Például az egzotikus Magyarország-képet az itt (is) élt osztrák költő, Nikolas Lenau költészete alapján mutatja be, de külön fejezetet kap Andrásfalvy Bertalan, benne a fent említett 2005-ös kötetben kifejtett nézetei, vagy Gerő András történész az általa elképzelt Magyar Büszkeség Házával kapcsolatban.

Schubert Gabriella könyvét összesen 10 fejezetre tagolja. A bevezetőben egyrészt könyve kérdésselvetését járja körbe és igyekszik tisztázni a benne szereplő kategóriákat, összevetve például a kultúra és a mindennapi élet, a nemzeti kultúra és a népi kultúra vagy az auto- és heterosztereotípiá fogalmait. E fejezetben a német földön e témában megkerülhetetlen szerzők (pl. Wolfgang Kaschuba) mellett Németországban alkotott magyar (Niedermüller Péter), és főképp magyar néprajzosok, történészek (pl. Paládi-Kovács Attila, Kósa László, Gyáni Gábor, Barna Gábor) munkáira támaszkodik. A második fejezet Magyarország önelhelyezésével foglalkozik, tárgyalva a Közép-Európa, Kelet-Közép-Európa és Közép-Kelet-Európa nekünk ismerős, de a német olvasó számára alig ismert, ám a továbbiak megértése miatt alapvetően fontos kérdéskörét (a legelfogadottabb Kelet-Közép-Európa mellett téve le az utolsó alfejezetben a voksát). A következő három fejezetet illetően egy magyar társadalomkutató azt hihetné, akár át is ugorhatja. Hiszen a magyarok származásáról, történelméről, a magyar nyelvről nyilván nem közölhet annyit a szűkre szabott keretekben, amennyit egy érettségizőnek is legalább tudnia kell, ám még így is elő-elő bukkanhatnak olyan tények, amelyek nem mindenki számára nyilvánvalóak (ilyen volt az ismertető készítőjének például az, hogy a román lej váltópénze, a bani, a magyar bán méltóságnévből ered). A magyar olvasó számára (talán) legérdekesebb fejezet a hatodik, amelyben a szerző történelmi rendben sorra szedi azokat a – gyakran klisészerű és közhelyes – képeket, amelyeket a „Nyugat” rólunk alkotott, a „barbár” magyaroktól kezdve az „egzotikus” magyarokon és a „legvidámabb barakk” lakóin át a „Vasfüggönyt lebontó” magyarokig. Rövidebb, hosszabb fejezeteket kapnak a jól ismert közhelyek: „lusta”, „önző”, „büszke”, „vakmerő”, „szabadságszerető” magyarok, a magyarok és romák kapcsolata, az operett, mint a magyarkép befolyásolója, és Bibó István munkáira támaszkodva a politikai konzervativizmus országa, és főként a sztereotípiák azon konglomerátuma, amely a két világháború közt meghatározta a rólunk alkotott képet. A következő három fejezet viszont már az önképünkről szól. Főleg a Hofer Tamás szerkesztette kötet (*Hungarians between 'East' and 'West'*, 1994) és az ehhez kapcsolódó, a 90-es évek közepén készült Néprajzi Múzeumbeli kiállítás nyomán elemzi, milyen koncepciók alapján véljük meghatározni, mi is az a nagybetűs „Kelet” és „Nyugat”. Néhány szembeállítás kapcsán (Árpád fejedelem–Szent István, kurucok–labancok, Széchenyi–Kossuth) szól az önelhelyezésünkről a Kelet-Nyugat tengelyen (a megfelelő köztes helyet Andrássy Gyula személyében testesítve meg). A nyolcadik fejezet a két nagy önkép elemzés, az 1939-es Szekfű-féle, és a 2005-ös 21. századi alapján ismerteti ezt a témát, megemlítve az ekkora hírnévre szert nem tett, Berend T. Iván nevével fémjelzett „Helyünk Európában” című művet is. Elemzi a legfontosabb autosztereotípiákat a harmincas évekből főleg Bartucz Lajos, Keresztury Dezső, Ravasz László és Szekfű Gyula tanulmányai alapján. A 2005-ös tanulmány sorozatból kiemelve

egy teljes alfejezetet szentel Andrásfalvy Bertalan által készített a legkülönbözőbb elemek keverékéből álló, jellemzőnek tekintett önképnek (keleti rablók, harcosok és urak – kézműves és földműves nincs, keresztény/pogány, a Nyugat védőbástyája, 1956, közöny – önelégültség – összefogás hiánya, tánc, zene, nyelv és népművészet, identitáshiány, öngyilkosság, zavarodottság). Végül ismerteti Gerő András 2010-es tanulmányát a Magyar Büszkeség Házáról, s a benne bemutatandó 16 témaköréről. A Nemzeti szimbólumok és ezek narratívái c. fejezet a terekről (Szabadságtér, Kossuth-tér), az állami szimbólumokról (a címer, a zászló, a korona és tartozékai mellett ide véve olyan vallási-mitológiai szimbólumokat is, mint a Szent jobb vagy a turul), a nemzeti ünnepekről és a kollektív szimbólumokról (paprika, gulyás, herendi porcelán stb.) szól. E tematikától némileg elüt az ómagyar rovásírás bemutatása, ennek bevonásával viszont feltűnőbbé válik a sokkal szélesebb körben (el)ismert temetési szimbólum, a kopjafa ismertetésének hiánya (csak a bevezető fejezetben történik róla említés (14.o.) A záró, 10. fejezet a magyarok által tipikusan magyarnak tekintett történelmi személyiségek, írók és zeneszerzők ismertetése, őket a Kapitány Gábor és Kapitány Ágnes Magyarságszimbólumok című kötetében kifejtett kérdőíves kutatás eredményei alapján veszi sorra.

Érdeemes még dicsőően szólni a könyv külalakjáról is: a fűzött kemény kötés nem engedi szétesni a sok forgatástól, és a merített papír lehetővé teszi a színes illusztrációk szövegbe iktatását, ami talán nem nélkülözhetetlen a tárgykörhöz, de nagyon sokban segíti a megértést. Az illusztrációk egyébként (ma már kézenfekvő módon) nagyrészt az internetről származnak, ám jelentős arányt képviselnek köztük a szerző saját felvételei is.

Az ismertető végén ejtsünk néhány szót bizonyos hiányérzetről is. Megítélésem szerint a magyarok önképének elemzése nem lehet teljes a tudományos és sportsikerekre való kitekintés nélkül. A Magyar Tudomány Ünnepe kapcsán osztályrendezvényként megtartott másik könyvbemutató, ahol Deli Enikő ismertette a Kommunikáció- és Médiatudományi Osztályközi Állandó Bizottság bemutatkozó kötetét, elhangzott, hogy abban Fábri György írása (A tudomány társadalmi percepciója Magyarországon) éppen erről szól.

„A „népességarányosan legtöbb Nobel-díjas”, a „mindent a magyarok találtak fel”, a „magyar szürkeállomány pótolja az ásványkincsek hiányát” és a többi, a magyar tudományos kiválóságot jelző megnyilvánulás mélyen beivódott mind a nemzeti tudatba, mind a közbeszédet formáló politikai és ideológiai vagy akár a médiaközhelyes frazeológiában. (...) A magyarság Kárpát-medencei szupremáciájának Trianon után túl sok evidenciával nem bíró indokoltságában fontos motívum maradt – nem is alaptalanul – a szellemi-tudományos kiválóság hangsúlyozása. Ennek politikai rendszereken átívelő állandóságát az az 1980-as felmérés is mutatja, amelynek tanúsága szerint a nemzeti büszkeséget a futballisták mellett a tudósok testesítették meg a közvélemény számára.”

Schubert Gabriella könyvében a tudományos kiválóság csak a paprika, mint kollektív szimbólum kapcsán jelenik meg (megemlíti, hogy Szent-Györgyi Albert a paprikából izolált nagy mennyiségű C-vitamint és ezért megkapta 1937-ben az orvosi Nobel-díjat (226.)), a sportsikerek pedig ennyire sem. Holott a 2. fejezetben ő maga idézi Bali János egyik tanulmányát a Hofer Tamás tiszteletére 2003-ban szerkesztett kötetből (Helyünk Európában, a nemzeti önazonosság értelmezései és megértései egy futballmeccs alapján), mely szerint a lélekszámunkhoz képest nagy arányban képviseltetjük magunkat az olimpiai bajnokok és Nobel-díjasok között. A sokszor segítségül hívott Kapitány–Kapitány-féle felmérés is alátámasztja, hogy tudományos és sportsikereknek nagy szerepük van a nemzeti önképben. Bár arra a kérdésre, az ország mely eredményeire büszke, a relatív többség (28,8% azt válaszolja, hogy nincs ilyen, a következő nagyobb csoport (17,7%) pedig nem tudja, a tételesen válaszolók közt „a magyarság Európában való meggyökerezése, szerepe, alkalmazkodása és az ehhez kellő

képességek” (14,8%) válasz után alig lemaradva már „a tudományos eredmények, találmányok, tehetséges emberek” (13%), és a sport (12,5%) következik (Kapitány/Kapitány 1999: 55.) Sajnos Kapitányék a tudományos sikerekre ezután már nem kérdeznek rá. A sport kapcsán a személyek sorában az 1997-es felméréskor a legtöbb említést Egerszegi Krisztina kapta (44,7%, ma nyilván Hosszú Katinka lenne ilyen ismert), míg a képzeletbeli dobogó következő két helyén két már régen nem aktív sportoló, Puskás Ferenc (25,1%) és Papp László (24%) található. A legsikeresebb sportágnak a múltbeli eredmények alapján a futballt (55,7%) illetve a korabeliek nyomán az úszást, vízilabdát (53,1%), és a fogathajtást (45,5%) nevezik meg (Kapitány/Kapitány 1999: 45.). A sportsikerek fontossága a nemzeti önbecsülésben máig tart, elég ha csak a 2016-os labdarúgó Európa-bajnokság idején a magyar csapat sikerének hírére a Nagykörutat előzőlő tömegre utalunk, vagy arra, hogy a különösen sikeres londoni olimpia után az internetet elárasztották azok a számítások, amelyek szerint az eredmény (8 arany, 4 ezüst, 6 bronz) az éremtáblázat 10. helyére érdemesített bennünket, de ha ezt egy főre vetítjük, akkor néhány karib-tengeri ország (Bahamák, Grenada, Jamaica, elsősorban futóik, köztük Usain Bolt miatt) mellett csak Új-Zéland előz meg minket (http://www.nemzetisport.hu/london_2012/london-2012-magyarország-5-az-egy-fore-juto-aranyak-listajan-2163905) Mindez azonban nemigen von le a könyv fontosságából és abból a (bemutató utáni beszélgetésen) kialakult véleményből, hogy érdemes lenne magyarul is megjelentetni, sőt angolul is, mert bár Monok professzor úr véleménye szerint csak a németek kíváncsiak ránk, amíg csak németül áll rendelkezésre ez a könyv, ezt a vélekedést nehéz cáfolni, hiszen az anyanyelvi beszélőkön és néhány közép-európai kutatón kívül más nemigen ismerheti: a tudomány nyelve a 21. század második évtizedében egyértelműen az angol lett. A német nyelvű változatot illetően teljes mértékben egyetérthetünk Monok professzor úr záró megjegyzésével:

„Mert lehet ezt a könyvet is úgy olvasni, hogy a végső következtetés az, hogy a magyarok csak hiszik azt, hogy európai népek részévé váltak, megmaradtak csökönyös kívülállóknak. De lehet úgy is, és bízunk, az ilyen olvasók lesznek többen, hogy igen, ez egy külön történet, ismerjük meg, és ha velük kapcsolatba kerülünk, tudjuk, mire érzékenyek, mi az, amit nem szeretnének, miben lehet rájuk számítani.”

Reméljük mi is, hogy minél több, és minél több ilyen olvasója lesz a könyvnek.

Idézett művek:

Fábri György 2015 A tudomány társadalmi percepciója Magyarországon. Századvég 77. 31-60.

Kapitány Agnes – Kapitány Gábor 1999 Magyarászszimbólumok. Budapest: Európai Folklór Intézet – Teleki László Alapítvány

Monok István 2018 Még mindig a németek kíváncsiak ránk. Magyar Tudomány 179(6): 928-932.

Borsos Balázs, az MTA doktora